

K OTÁZKE FRAZEOLOGICKÝCH KALIEK TURKOTATÁRSKEHO

PŮVODU V BALKÁNSKÝCH JAZYKOC

Milan O d r a n , Bratislava

Turkotatári zohrali v dejinách balkánskych národov veľmi dôležitú úlohu a hlboko zasiahli do ich historického vývoja. Vo viac ako 1300 ročných dejinách vzájomných kontaktov Turkotatárov a Balkáncov sa striedajú aj svetlé aj tianisté stránky, ale v každom prípade bol vplyv Turkotatárov na hospodársko-politický a spoločensko-kultúrny vývin Balkánu veľmi intenzívny. Samozrejme, že tomuto tlaku sa nevyhli ani balkánske jazyky, ktoré vďaka špecifickým okolnostiam sa vyvíjali napriek ich roznorodosti v takej vzájomnosti, aká nemá v Európe obdoby. Rozhodujúcou etapou tohoto vplyvu je obdobie osmanského panstva v juho-východnej Európe. Balkánske národy boli takmer päť storočí vystavené násilnému poturčťovaniu a národnostnému a náboženskému útlaku osmanských Turkov.^{1/} Intenzita prenikania tureckých jazykových elementov do jednotlivých balkánskych jazykov bola závislá vo väčšine prípadov od veľkosti tohoto útlaku. Počas osmanského panstva preniklo do jazykov balkánskych Slovanov niekoľko tisíc osmanizmov, medzi ktorými bola značná časť arabského a perzského pôvodu. Nemálo boli ovplyvnené osmanskou lexikou aj nová gréčtina, rumunčina a najmä albánčina. O vplyve osmančiny na gramatickú stavbu balkánskych jazykov a hlavne na ich lexiku sa už napísalo pomerne veľa. Všetci bádatelia sa zhodujú v mienke, že medzi exogenými elementami zaujímajú turkotatárske prvky jedno z prvých miest vo všetkých balkánskych jazykoch. Tieto tzv. turcizmy vytvárajú špecifickú lexikálnu vrstvu, ktorá značne vzájomne zblízuje balkánske jazyky. Ved' ešte v 19. storočí bola turečtina dorozumievacím jazykom na Balkáne a otvárala dvere všetkým príslušníkom balkánskych národov do celého Osmanského impéria. V nemálo oblastiach sa vyskytoval aj bilingvizmus a značná časť netureckého obyvateľstva Balkánu ovládala na sklonku 19. storočia turečtinu rovnako dobre ako svoj materinský jazyk. Ze takejto situácie sa vytvorili veľmi priaznivé podmienky pre preberanie nielen jednotlivých slov, ale celých syntagiem a ucelených fráz z turečtiny do jednotlivých balkánskych jazykov. V prirodzenom procese preberania lexiky jedného jazyka iným jazykom dochádza najmä za prítomnosti bilingvizmu k preberaniu vypožičiek, ktoré nazývame frazeologickými kalkami. Kalky sa líšia od ostatných výpo-

žičiet najmä svojou vonkajšou formou, ktorá pochádza z domáceho jazyka. Kým pri ostatných výpožičkách môžeme hovoriť o totálnom preberaní t.j. vnútornej i vonkajšej formy slova, pri kalkách môžeme hovoriť iba o čiastočnom. Prebera sa iba jeho význam (Bedeutung) a pri frazeologických kalkách aj morfológicko-syntaktická stavba cudzieho originálu. Tento jav je vzhľadom na veľmi živé jazykové kontakty medzi Turkami a ostatnými obyvateľmi Balkánu veľmi častý. Škoda, že dosiaľ málo bádateľov venovalo tomuto javu patričnú pozornosť. V niektorých etymologických slovníkoch a historických gramatikách jednotlivých balkánskych jazykov sa síce uvádza niekoľko príkladov frazeologických kaliek z turečtiny, ale je to len malý zlomok zo skutočného stavu. Tak napríklad Benjo Coney^{2/} uvádza 17 príkladov frazeologických kaliek, ktoré pokladá za prevzaté z turečtiny. Treba poznamenať, že v hovorovej bulharčine a v bulharských dialektoch je ich takmer desať ráz viac. V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť prácu súčasnej macedónskej lingvistiky Jašar Nastevovej o tureckých kalkách v macedónčine^{3/}, v ktorej sa snaží poukázať na veľmi širokú a ešte neprebádanú sféru tureckého vplyvu na macedónsky jazyk.

Z veľkého množstva príkladov vyberáme pre ilustráciu len niekoľko frazeologických kaliek turkotatárskeho pôvodu, ktoré pokladáme za typické pre všetky alebo väčšinu balkánskych jazykov. Keď uvádzame jednotlivé príklady, berieme ako východiskový jazyk bulharčinu a za ňou nasledujú ostatné balkánske jazyky a potom varianty v turkotatárskych jazykoch, prípadne i v mongolčine.

1. Bulh. бия телеграма - poslať telegram; mcd. бие телеграма ; alb. běj telegram; rum. a bate o telegramă atď. Typické turkotatárske spojenie. Porov.: tur. osm. telegraf vurmağ; azb. тел вурмаğ ; turkm. телеграмма вурмаğ ; kazach. karakalp. телеграммасорымаğ ; tat. телеграмма сурга ; uzb. телеграм вбормок ; mong. улгос цохих . Vo všetkých prípadoch je biť (udierať) telegram.

2. Bulh. вадя пари zarábať peniaze; mcd. вади пари ; serb. вадити новце ; alb. nxjerr para; Prebraté z oguzo - seldžuckého para gikmak; azb. пул чхкмаг . Vo východnej skupine turkotatárskych jazykov sa toto spojenie nevyskytuje.

3. Bulh. вземам збором - rozlúčiť sa; mcd. зема зборум ; rum. a-și lua rămas bun. Podľa turkotatárskej formy: osm.tur. selâm almak; azb. салам алмаğ ; uzb. салом алмок ; karakalp. kazach. хот айтысқу дослова - vziať si pozdrav (dovidenia, zoonom).

4. Bulh. одно време - dávno, kedysi dávno; mcd. едно време ; alb. një kohë. Z turkotatárskeho originálu: osm.tur.azb. bir zaman;

turkm. бир вахт ; karakalp.kazach. бир җакыт ; uzb. бир зоман
tat. бер заман - doslovne: jeden čas.

5. Bulh. пия тютюн/пясари / - fajčiť; mcd. пие тутун ;
srb.-schorv. piti duvan; alb. pi duhan; atď. Všetko podľa osmanského
vzoru duhán içmek - a tam z arb. duhān šariba - doslovne: piť tabak.

6. Bulh. ям бой - dostávať bitku; mcd. ладе котек ; rum.
a minca oțale - doslovne: jest' bitku. Typická turkotatarská fráza:
osm.tur. dayak yemek, (kötek yemek); azb. доғ емек ; kazach. karaklp.
урға ишкы ; uzb. уйк, емек - dostať úder gulku, byť postrele-
ný, doslova: zjest' gulku.

Z jazykov balkánskych Slovanov preniklo i do slovenčiny určité
množstvo frazeologických spojení, o ktorých možno predpokladať, že sú
turkotatarskeho pôvodu.

1. Slov. dat' slovo - sľúbiť. Nachádza sa vo všetkých južnosloven-
ských a balkánskych jazykoch. Porov.: bulh. давам дума ; mcd. дава
ибор ; srbochorv. dati reč; alb. ja p fjalën; rum. a - și da cuvintul
atď. Toto spojenie je typické pre turkotatarské jazyky. Osm.tur. göz
vermek; azb. turkm. сөз бермек ; karakalp. сөз берму ; uzb.
суз бермок atď. Vyskytuje sa aj v mong. уг орох - dat' slovo.

2. Slov. nie je hodný päť halierov - o veci, čo nemá žiadnu cenu;
bulh. пет пари не струаа ; mcd. пет пари не чини ; srbochorv.
pet pare ne košta; všetko pochádza z osm.tur. beş para etmez.

3. Slov. oči nechať - veľmi sa zapáčiť; bulh. останах му очите ;
mcd. остинаа му очите ; srbochorv. ostale su mu oči; rum. a pune
ochii atď. Do balkánskych jazykov preniklo z turkotatarských: osm.tur.
gözü kalmak; azb. көзү галмаг ; kazach. karakalp. көз калау ;
tat. куз алмау ; uzb. кузим кийминди ; mong. нуд улдах
- oči nechať.

4. Slov. s prázdnyimi rukami; - bulh. връща се с празни ръце ;
mcd. врака се со празни раце ; srbochorv. a praznima rukama; rum.
cu minole gone atď. Všetko je prevzaté z turkotatarskeho originálu:
osm.tur. eli boş dönmek; tat. буш кул белэн килу ; karakalp.kazach.
kirg. куры кол кайтмн келму ; mong. хоосон гар явх ирех...

5. Slov. udrieť pečiatku - opečiatkovať niečo; bulh. удрия печат;
mcd. удри печат ; srbochorv. uderiti štambilj; alb. godit vulën (dam-
kën); atď. Typická turkotatarská fráza: osm.tur. danga vurmak; tat.
тамга салу ; kazach. karakalp. тамга салму ; uzb. тамга салмок;
mong. тамаг дарах...

Záverom možno konštatovať, že medzi výpožičkami z turkotatarských
jazykov zaujímajú frazeologické kalky osobitné miesto v lexike balkán-

ských jazykov a svedčia o úzkyh kontaktoch medzi balkánskymi národmi a Turkotatármi. Pri každom z príkladov sme uviedli podľa možnosti balkánske varianty, ako aj turkotatárske formy týchto frás a kvôli doplneniu aj mongolské, ktoré spolu s turkotatárskymi poukazujú na starý altajský koreň daného jazykového javu. V budúcnosti však bude treba urobiť dôkladnú konfrontáciu aj s ostatnou európskou lexikou.

P o z n á m k y

- 1/ S. Mladenov, Етимологически и правописен речник на Български език uvádza viac ako 2 000 turcizmov. A. Škajlić v diele: Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1957 - tri tisíc. Blaže Konecki v: История на македонскиот јазик, Скопје 1965 - viac ako tri tisíc.
- 2/ В. Цонев, История на българския език, София 1934, том 11, стр.334-335.
- 3/ О. Јашар-Настева, Македонските калки од турскиот јазик, Македонски јазик, год. XI11-X1У, 1962, кн.1-2, стр. 109-173.

ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ВАРИАНТЫ КЛЯК

Автор анализирует влияние периода и места заимствования и интенсивности проникновения турецких языковых элементов в балканские языки. По автору, кляк образует специфический лексикальный слой, который значительно обиходился балканские языки. Кляк отличается от остальных заимствованных слов прежде всего своей внешней формой. Автор приводит целый ряд примеров фразеологических кляк турецкого происхождения, которые типичны для всех или же для большин-